

AKTUELNA TERMINOLOŠKA PROBLEMATIKA U IZUČAVANJU OSMANSKOG PERIODA HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE¹

Ramiza SMAJIĆ

Historiografija ima svojevrsnu zadaću i na nama je da ju ispunjavamo ukazujući pri tom na objektivne poteškoće s namjerom da ih zajednički uklonimo. Ovim izlaganjem želimo potaknuti na veće napore na polju terminoloških razgraničavanja, budući da bez adekvatnog imenovanja pojmova koji su predmet istraživačkog interesa u obradi osmanskog perioda bosanskohercegovačke historije nema njihove konačne spoznaje.

Svaka riječ može imati dvije vrijednosti, spoznajnu i osjećajnu, i jasno je da će u znanstvenom jeziku preovladavati aspekt logike. Kad je riječ o osmanskome periodu historije BiH, definitivno najprisutniji terminološki problem je anahronizam pridjeva *turski* i *osmanski*. Neterminološki upotrijebljeni u govornom jeziku ova dva pridjeva bi i mogli biti uzeti kao sinonimi, no u znanstvenom diskursu, obrazovnom pogotovo, nipošto. Iako je bilo znanstvenika koji su još ranije vodili računa o semantičkoj distinkciji², neki i ukazivali na ovu pojavu³, danas se preciznog imenovanja drže tek pojedini autori, dok su takve i slične terminološke nepreciznosti, prvenstveno zahvaljujući medijima, postale neprimjetne i čak legitimne.

Uzmemo li nekoliko jedinica objavljenih u posljednjem desetljeću, izvornih bosanskih i inostranih ali koji se direktno odnose na Bosnu, stječe se utisak da je razlog općeprisutnim historijskim anahronizmima dvojak: ili je riječ o autorima koji imaju, usudujemo se reći bezazlenu sklonost takvoj prilično ležernoj praksi ili pak onima koji isključivom upotrebom pogrešnih termina teže određenom cilju. Prevodilačku praksu pri tome izdvajamo kao zaseban slučaj.

U izvorima osmanske provenijencije osmanski sultanat se najčešće naziva "Devlet-i ̐liyye-i Osmaniyye", tj. Uzvišena osmanska država, univerzalna teokratska islamska država koju su svojom osjećali svi podanici osmanskog sultana, bili oni sami Turci, Bošnjaci, Arnauti ili drugi. Nazivajući tu državu "turskom" podvlačimo *nacionalni* i negiramo njen *univerzalni* karakter. Druga je stvar što će suvremeni turski historičari radije upotrijebiti npr. sintagmu "Osmanlı Türkçesi" (osmanski turski), nego "osmanlica" (osmanski), što je rezultat previranja u njihovoj nacionalnoj emancipaciji.

Terminologija se u nekom momentu može pokazati toliko zanemarljivom da se i uvaženom lingvisti Ekremu Čauševiću, koji itekako dobro

poznaje problematiku neadekvatnog izjednačavanja staroturskog i osmanskog jezika i konzistentno upozorava na to, desilo da u istorodnim referatima iznesenim na dva skupa, u rasponu od pet mjeseci, postupi različito, pa u prvom kaže: "Općenito je poznato da turska osvajanja Ugarske...", a u drugom: "Općenito je poznato da osmanska osvajanja Ugarske..."⁴

Naravno, historijska anahronija je prisutna i kod autora koji se bave drugim periodima. U prvom susretu sa raznolikim terminološkim rješenjima u djelu Roberta J. Doniea posumnjali bismo da se prevodilac na polju stručnih izraza ogriješio o duh i slovo izvornika, no to razbija nonšalantna primjedba samog autora: "Izbjegavao sam pojam 'Austro-Ugarska'. U knjizi koristim riječ 'Austrija' umjesto 'Habsburška Monarhija'."⁵

Ovo je primjer svjesnog historijskog anahronizma koji je za veliki broj zapadnih znanstvenika opravdan sa stanovišta opće razumljivosti. S druge strane, i Osmansko carstvo Josefa Matuza teži toj općoj razumljivosti, ali se čitalac u njemu bez napora upoznaje s originalnim terminološkim oblicima. Ipak, i njemu se dešavaju propusti tipa: "Kad je turska ekspanzija bila na vrhuncu, južnoslavenske su zemlje pod osmanlijskom vlašću bile podijeljene..."⁶ (istakla R.S.).

Jezik svakako trpi sinonime, no terminologija je osjetljiv teren za iste i u njoj sinonimi najčešće i nisu sinonimi. Terminološke višestrukosti mogu biti fonetske, morfološke ili leksičke naravi, no ovog puta se nećemo držati te podjele nego obratiti pažnju na upotrebu pravog značenja. Da li je svejedno hoćemo li upotrijebiti konstrukciju *Bosanski pašaluk* ili *Bosanski ejalet*? Naravno da ne. Uzmimo za primjer samo Beogradski pašaluk, koji nikad i nije bio pašaluk nego dio smederevskog sandžaka. Kako onda izjednačiti to sa ejaletom, beglerbeglukom, na čijem je vrhu bio paša sa tri tuga ili vezir koji je pod sobom imao sandžak-begove? Hazim Šabanović je svoju sjajnu studiju 1959. naslovio *Bosanski pašaluk*, ali su mlađe generacije, poput Ahmeta Aličića, Enesa Pelidije i sl. uočili značaj adekvatnog imenovanja u suvremenom znanstvenom diskursu i to primijenili u svojim radovima: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. god., Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira...* I skup održan 1991. god. tematski je naslovljen sa *Širenje islama i islamska*

kultura u Bosanskom ejaletu. Problemi sa imenovanjem administrativno-upravnih jedinica, i vojnih također, raznolikog su karaktera. Za *varoš* se zna da je mađarska riječ koja izvorno znači podgrađe grada, tvrđave, i otvoreno gradsko naselje uopće. *Varoš* u osmanskim izvorima označava "naselje gradskog tipa koje je isključivo ili pretežno naseljeno hrišćanima".⁷

Svako koga je iole komparativno zanimala praksa novačenja u pojedinim vojnim sistemima zna da između pojmova *devširma* i *danak u krvi* postoji semantička distinkcija. Olga Zirojević daje danas ustaljeno tumačenje: "Devširma je danak u krvi, prikupljanje zdrave hrišćanske djece za janjičarski korpus."⁸ Devširma jeste odabir sposobne djece za janjičare, ali i za visoke dvorske službe, jeste obično kršćanske, ali i muslimanske djece kad je riječ o Bosni i Kurdistanu.

Priređivač nekog izvora nerijetko se nađe u dilemi može li visoka funkcija *džašnigira* (osobe koja će kušati hranu prije sultana) naći svoj ekvivalent u *degustatoru*? Vrlo su rijetki pravi ekvivalenti i uz tako neizbježnu upotrebu riječi kao što su *čarapa*, *top*, *duhan*, neshvatljiva je uzdržanost u korištenju osmanskih termina i riječi u izvornom obliku. Iako bi se dalo raspravljati o opravdanosti korištenja pojma "nadarbina" za timar u djelu Josefa Matuza, N. Moaćanin, prevodilac *Osmanskog carstva* daje fin primjer za riječ *çorbaci*, koju prevodi turcizmom *çorbadžija*, pa u vezi s tim kaže: "Autorov je njemački ekvivalent neprevodiv (suppenmeister), jer bi prijevod bio izvještačen i predug ili posve kolokvijalan, npr. 'meštar od juhe' (osim toga, juha nije čorba!)." Uz ovakvo obrazloženje jezičkom purizmu ovdje nema mjesta. Svakako treba imati na umu da 19. stoljeće u Hrvatskoj pamti period u kojem su se strane riječi i izrazi skoro nemilice izgonili iz književnog jezika i stvarale se mnoge kovanice da ih zamijene. Naravno, hrvatski jezik je u to vrijeme bio prepun germanizama, no nije bio ugrožen samo od germanizama nego i od nametanja njemačkog jezika, pa se to prije može smatrati borbom za pravo narodnog jezika i za samoodržanje.¹⁰

Najčešće ishodište daljem korištenju nekog termina je praksa priređivača, hoće li smatrati pogodnijim prijevod ili izvorno ime. Da je jezik živa materija vidi se iz izvora koji su u prijevodu objavljeni, potpuno ili u dijelovima, u posljednjih

deset godina. Očito je, npr., prerastanje termina *gebran* od "nevjernika" u "nemuslimane", kao i učestalija praksa zadržavanja izvornih naziva.¹¹

Međutim očito je i da još uvijek nema dosljednosti toj praksi, pa se dešava da su u tekstu navedeni neosmanistima nepoznati pojmovi, u fusnoti, naravno, donesena njihova značenja, a u daljnjem tekstu dolaze kombinovano prijevod i izvorni termin, pa čak i u zagradama.

Terminologija nije tek jedan problem nego veliko čvorište u kojem se križaju brojna pitanja od onih proisteklih iz nedovoljnog poznavanja određenih pojmova od strane profesionalnih historičara do problema velike prisutnosti političara u nauci kojima je manipulacija terminima metod i sredstvo predočavanja. Terminologija danas ovisi o najrazličitijim gledištima, nekad veoma suptilnim, nekad objektivnim, a nekad potpuno subjektivnim, partikularističkim, šovinstičkim, pa i diletantskim.

Ne bismo htjeli zagaziti u neproduktivan intelektualizam i naprečac dokazivati ko jeste i ko nije u pravu. Nažalost, terminološke netačnosti su najprisutnije u jednom krugu srpskih historičara koji se bave osmanskim periodom. Većina njih je ograničena vlastitom sputanošću stereotipima o svom narodu i viševjekovnoj kršćansko-islamskoj konfrontaciji. U sučeljavanju sa takvima ne preza se ni od krajnje vulgarnosti, što sve stvara nezdrav osjećaj da smo izgubili pojam suštine same historiografije.¹²

Najčešći povod za izljeve kvaziznanstvenih teorija jesu rasprave na polju historijske demografije. I tu se javlja problem neadekvatnog imenovanja, mnogo ozbiljniji od onog u upotrebi *Osman-sko* i *Tursko carstvo*. To je izraženo kod pitanja postanka i bivstvovanja nekog naroda na određenom prostoru, što će još dugo biti poprište najpreciznijih i najnesuvislijih stanovišta. Još uvijek su ključne nesuglasice kod termina iz sfere nacionalnog.

M. Ekmečić, čovjek sa punom sviješću o značaju terminološkog plana u naučnom diskursu, uvijek će govoriti o "srpskom prisustvu u Bosni", "Srbima u Bosni", "bosanskim Srbima", ali o "bosanskim pravoslavicima" nikad. Očaj ovog autora zbog toga što se "udara na kontinuitet srpskog prisustva u Bosni od ranog slovenskog doseljenja" je neshvatljiv.¹³ "Turska" arhivska građa koja je po njemu neophodna srpskom narodu

donosi sasvim oprečne istine. U građi osmanske provenijencije koja se odnosi na Bosnu, nazivi Srbi i Hrvati označavaju jedinice koje su došle sa srpskog, odnosno hrvatskog teritorija, za razliku od domaćeg krstjanskog i kršćanskog (pravoslavnog i katoličkog) stanovništva.¹⁴ Vlaške skupine čija su pomjeranja u defterima pažljivo bilježena još uvijek se potežu kada se žele oživiti "kontinuiteti", a zazire se od tema koje razotkrivaju suviše prisutno miješanje krvi kod Vlaha.

Prisutnost i suština naziva "Bošnjak" i "bosanski jezik" zaslužuju temeljitiju obradu. Dopustit ćemo sebi samo konstataciju da je u segmentima koji su interesirali pojedine savremene autore fortificiran samo njihov vlastiti stav, što je dovelo do tog da se bošnjački etnikum i sam naziv *Bošnjak* svodi na sloj bosanskog stanovništva koji je prihvatio islam¹⁵, a djela poput onih Filipa Lastrića iz druge polovine 18. stoljeća, za koje je sam istakao da su na bosanskom jeziku, ignorišu sumnje u ondašnje značenje termina "bosanski".¹⁶

Prisutna su velika razilaženja u definiranju pojmova u agraru. To u neku ruku nije ni čudno, budući da se u posljednjih desetak godina za obradu agrarnih odnosa više interesuju ekonomske, politološke i socijalne naučne discipline nego sama historiografija. I pored izuzetno značajnih dometa bosanskohercegovačkih osmanista - historičara u rasvjetljavanju timarsko-spahijskog sistema, mirijske zemlje, hakk-i tesarrufa, položaja raje, poreza i sl., još uvijek se agrarni odnosi definiraju kroz čiflučki sistem. To je jedan od razloga što se najviše griješi u najjednostavnijim pojmovima. Osim samog pojma čifluk među najčešćim je svakako pojam raje, za većinu "neosmanski pokoreni narod (muslimani i kršćani), pojam koji se od 19. stoljeća odnosi samo na nemuslimanske podanike". Koje li zablude! Dvije trećine raje u prvoj polovini 19. stoljeća čine muslimani, a samo jednu trećinu kršćani. To je rezultat najobičnijeg poistovjećivanja čifčije i rajetina. Dok je rajetin slobodnjak koji obrađuje svoje imanje i daje propisane poreze, čifčija je nalik kmetu i on je nadničar. Može biti i trećinac, napoličar. Podvlačimo i ovo "nalik kmetu", jer zapadni autori skoro redovno rabe ovaj izraz, iako nije u pitanju ekvivalent.

Pored toga što se ne obraća pažnja na suštinske transformacije koje doživljava određeni pojam kroz

prostor i vrijeme, dešavaju se propusti upoznavanja sa nekim temeljnim institucijama. Tako Noel Malkolm, autor koji piše u tonu modernih tendencija historijske nauke, govori o timarsko-spahijskom sistemu, spominje nasljeđivanje, a da nikakvu pažnju ne posvećuje odžakluk-sistemu u Bosni.¹⁷

Baština će se kod nas definisati kao posjed na mirijskoj zemlji koji se može obraditi jednim parom volova. Iz takvog tumačenja se neće saznati možda najbitnija stvar vezana za bosansku baštinu: nigdje u Rumeliji osim u Bosni i Kurdistanu ona nije nasljedna. Svugdje se na takvoj zemlji može sijati, ubirati i usjev prodavati, ali samo u Bosni i Kurdistanu baština može da se proda ili ostavi porodici.¹⁸

U definiranju suštine nekih pojmova u agrarnim odnosima osmanskog perioda najdalje je otišao dr. Aličić, iako se osjećamo dužni upozoriti na njegovu permanentnu sklonost historijskoj anahroniji, pa se često dešava da u jednom tematskom slijedu koristi i termin *tursko-osmanski i turski*, sve u istom smislu.

Noviji radovi na osmanskim izvorima unose više svjetla u naoko već općeprihvaćene činjenice. Danas se, npr., u rječnicima termina pojam *filurija* najčešće nađe objašnjen kao *porez koji plaćaju Vlasi paušalno za svaku kuću*.¹⁹ Filuridžija bi analogno tome bio Vlah koji plaća filuriju, što nije puno značenje tog pojma. Zahvaljujući perfekciji osmanske administracije mi sad znamo i to da filuridžija može da bude i musliman kome se pravi taj ustupak, jer su baštine pod filurijom vrlo često držali razni zvaničnici - nosioci administrativne vlasti u sandžaku, spahije, ulema, zanatlije...²⁰

Ovo je samo dio naših razmišljanja za koja se nadamo da će ukazati na nužnost terminoloških razgraničavanja, a da ovoj problematici ne manjka aktuelnosti dokazale su do sada brojne rasprave oko djelimično gore spomenutih problema.

BILJEŠKE:

- 1 Riječ je o skraćenoj verziji referata izloženog na skupu "Historijska nauka u Bosni i Hercegovini 1990-2000". Skup je održan u Sarajevu, u organizaciji ANUBiH 30. i 31. oktobra 2001. god.
- 2 Takav je Alija Bejtović koji, među ostalim radovima ima jedan naslovljen sa *Spomenici osmanlijske arhitekture u*

BiH, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III-IV, 1952-53, Sarajevo, 1953.

- 3 Nenad Filipović, *Osmanska Bosna i Osmansko carstvo u djelu "Stvaranje Jugoslavije 1790-1918" Milorada Ekmečića*, Prilozi za orijentalnu filologiju 40/1990, Sarajevo 1991., str. 433-457
- 4 Riječ je o izlaganjima podnesenim na dva skupa: *Znanstveni skup Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća* (Zagreb - Vinkovci - Davor, 24. - 25.04.1998.) i *Internationaler Kongress für türkische Studien - 13. CIEPO - Symposium* (Beč, 21. - 24.09.1998.). Oba su objedinjena i objavljena kao proširen tekst u Prilozima za orijentalnu filologiju, 47-48/1997-98., str. 67-84
- 5 Robert Donia, *Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani BiH 1878-1914*, Zagreb - Sarajevo, 2000., str. 13
- 6 Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, Zagreb, 1992., str. 476
- 7 Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996.
- 8 Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću (1459-1804)*, Novi Pazar, 1995., str. 174
- 9 Nenad Močanin, Riječ prevodioca u: Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, Zagreb, 1992., str. 220
- 10 Vidjeti o tome u: Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1964.
- 11 Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604., *Monumenta Turcica...*, Sarajevo, 2000.
- 12 U Sarajevu je od 5. do 8. aprila 2001. održan SEMINAR ON HISTORY CURRICULA AND TEXTBOOK IN B&H. Tokom rasprave očito je bilo da treba mnogo više raditi na pokazivanju dobre volje da se saslušadrugečije mišljenje i argumenti u ne samo stručnoj i znanstvenoj nego i ljudskoj atmosferi.
- 13 Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog od 13. do 15. decembra 1994. god. u Beogradu pod nazivom *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Beograd, 1995., str. 15
- 14 Samo neke činjenice: U defteru iz 1468. god. među timarima je i timar jednog Srbina, čovjeka koji je došao sa područja Srbije: TD 0-76, OIS br. 216. Isti slučaj je i sa imenom Hrvat: u popisu bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. god. 263 čovjeka imaju prateću odrednicu "Hrvat", za razliku od, uz njih navedenih Bosanaca kojima uz ime stoji "Bosna". Detaljnije vidi u: A. Aličić, *Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču*, POF sv. XXV/1975, Sarajevo 1977.
- 15 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo
- 16 Tri djela Filipa Lastrića iz Očevje, raritetna zbirka u Specijalnim zbirkama NUBBiH
- 17 Noel Malkolm, *Povijest Bosne: kratki pregled*, Zagreb - Sarajevo, 1995.
- 18 Sadik Albayrak, *Budin Kanunnamesi ve Osmanli Toprak Meselesi*, Istanbul, 1973., str. 236
- 19 Vidi indeks termina u: A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996., str. 421
- 20 Snježana Buzov, *Vlasi u bosanskom sandžaku i islamizacija*, Naučni skup "Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu", POF 41/1991, Sarajevo, 1991., str. 84-99

Summary

THE CURRENT TERMINOLOGICAL PROBLEMS IN STUDYING THE OTTOMAN PERIOD IN THE HISTORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ramiza Smajic

Without adequate use of definition of the terms in treating the Ottoman period of the Bosnian history, we cannot achieve their true perception. Definitely, the most present terminological problem is the anachronism of the adjectives *turški* (Turkish) and *osmanski* (Ottoman). While some authors have an innocent inclination towards such a fairly leisurely practice, others will give, through an exclusive use of the wrong term, a stamp of narrowly nationalistic state to an universal Ottoman state, a state of the Turks, Bosniacs, Albanians and others.

The exact equivalents are quite rare and there should be no hesitation in using the Ottoman terms and words in their original form. This practice would avoid the problems of equalization while the semantic distinction would be accomplished between such terms as *devširma* and *danak u krvi* (taking of children as tribute), *timar* and *nadarbina* (prebend), etc.

The problems of terminology are not only a result of insufficient knowledge of certain terms by professional historians but also of their role of politicizing of this science. Their manipulation of terms represents a method and means of pointing out things. This problem is also represented in regular use of terms Serbs and Croats for the Christian population in Bosnia during the Ottoman period as well as designation of the language used by the domestic Muslim and Christian population.

Many a great disagreement exists in defining the agricultural terms, as well. The most common problem is the essential misunderstanding of terms *raja* and *čifčija* in relation to a term *kmet*, which occurs due to the crucial error of examining the Ottoman agricultural relations through the system of *čifluks*.

Summary

المصطلحات في دراسة الحقبة العثمانية من تاريخ البوسنة والهرسك وقضيتها الراهنة

رامزة سمايتش

بدون التحديد الملائم للمسميات في التعامل مع الحقبة العثمانية من تاريخ البوسنة والهرسك لا يمكن معرفتها بصورة نهائية. وبالتأكيد فإن أكثر المشاكل الاصطلاحية انتشاراً هي المفارقة التاريخية لصفة «تركي» و «عثماني». فبينما يستخدم بعض الكتاب هذه المصطلحات بلا مبالاة، نجد آخرين منهم، باستخدامهم للمصطلحات الخاطئة، يصمون - متعمدين - الحكومة العثمانية الأُممية، وحكومة الأتراك، والبوشناق والأرناؤوط... بخاتم الدولة القومية الضيقة.

فالمصطلحات البديلة نادرة جداً، وينبغي أن لا يوجد تحفظ على استخدام المصطلحات والكلمات العثمانية بشكلها الأصلي. وبذلك نتجنب مشاكل المعادلة، ونحصل التفرقة في معاني المصطلحات المختلفة.

إن المشاكل الاصطلاحية ليست فقط نتيجة جهل المؤرخين المحترفين بمسميات معينة، بل سببها أيضاً تدخل السياسيين في العلوم إذ أنهم يستغلون المصطلحات كوسيلة للعرض. وتظهر هذه المشكلة أيضاً في الاستخدام الدوري لاسم «الصرب» و «الكروات» لسكان البوسنة من المسيحيين في العهد العثماني، وكذلك تسمية اللغة التي كان يتكلمها السكان المسلمون والمسيحيون الكاثوليك والأرثوذكس.

هناك اختلاف كبير في تعريف المسميات في مجال الزراعة. بسبب الخطأ الرئيسي في التعامل مع العلاقات الزراعية العثمانية الموجودة في نظام المستخدمين، نجد المشكلة الأكثر انتشاراً هي عدم الفهم الجوهري لمصطلح الرعايا والمستخدمين بالنسبة لمصطلح الخدم.